

Mossen van de Lieropsche heide

Riek van den Bosch & Jan Kersten
Berken 2, 5724 AN Ommel

Abstract: Bryophytes of the Lierop heathland (province Noord-Brabant)

The study area is a former peat moor and nowadays consists of wet heathland with pools, forested heathland and agricultural fields. Bryological trips between May 1997 and February 2003 increased the total number of known species from 82 to 122 (in 6 km-squares). Epiphytes, virtually absent in 1997, are now quite common e.g. species of *Orthotrichum* and *Ulota*. *Orthotrichum acuminatum* was found six times. *Hylocomium splendens* appears to profit from a reduced SO₂ deposition as well. The very rare liverwort *Cladopodiella francisci* was found on a loamy ditch side. A maize field, in one autumn untilled due to extremely wet weather conditions, hosted a large number of pioneer species such as *Anthoceros agrestis*, *Atrichum tenellum*, *Blasia pusilla*, *Fossombronia wondraczekii* and several *Riccia*'s.

Voorgeschiedenis

Sinds maart 1997 zijn wij lid van de mossenwerkgroep van de KNNV-afdeling Eindhoven, verderop in dit verhaal als “de werkgroep” aangeduid. De werkgroep staat onder deskundige en bezielende leiding van Huub van Melick. Het werkgebied van de werkgroep beslaat een cirkel van 17,5 km rondom het NS station van Eindhoven. Ons “werkgebied” overlapt dit gedeeltelijk en strekt zich verder oostelijk en noordelijk hiervan uit. Dit is een groot deel van de Peel. Ondanks dat wij ons al jaren, zij het op een bescheiden niveau, bezig hielden met mossen, leerden wij enorm veel nieuwe soorten kennen. Kleine mossen, vooral pioniers, zoals *Dicranella staphylina*, *Leptobryum pyriforme* en verschillende *Bryum*-soorten waren voor ons alleen bekend van plaatjes uit het boek. Gestimuleerd door de vorderingen die we maakten met de mossenkennis gingen we al vrij snel, begin 1998, zelf kilometerhokken inventariseren. Natuurlijk wel daar, waar wij dachten dat mooie mossen te vinden zouden zijn. Zo'n omgeving was volgens ons wel de Lieropsche Heide vlakbij het gehucht Moorsel in de gemeente Someren. Ook liggen hier enkele heidevennen met o.a. het Starven en het Beuven. Het gebied ligt binnen het werkterrein van de werkgroep en was voor ons bekend o.a. vanwege eerdere mossenexcursies. Door de werkgroep was hier al geïnventariseerd in 1992. Doch, aanvullingen zijn natuurlijk altijd welkom.

De Lieropsche heide

De Lieropsche Heide ligt op ongeveer 10 km ten zuidoosten van Eindhoven en is van oorsprong een heideterrein dat aansluit aan de Somerensche- en Strabrechtse Heide, tezamen meer dan duizend hectare groot. De Lieropsche Heide is evenals de Somerensche Heide vooral in het begin van de vorige eeuw ontgonnen en voornamelijk opgeplant met naalddhout. Dit ontginnen hield in, dat er wegen werden aangelegd en de grond 30 à 40 cm diep werd omgeploegd. In het zuiden van het door ons onderzochte gebied liggen het Starven en het Beuven. Het laatste ven is het grootste heideven van Nederland met een oppervlakte van ruim zeventig ha. Het is in de jaren tachtig van de vorige eeuw geheel opgeschoond. Het ven dreigde dicht te groeien met riet vanwege een ingespoelde sliblaag vanuit voedselrijke landbouwgronden. Verspreid over het gebied liggen enkele kleinere vennen die voor een groot deel vergrast zijn. In het noordoosten ligt, grenzend aan de Lieropsche Heide, het Meerven. Dit voormalige ven is de laatste grote ontginning geweest in de toen nog zelfstandige gemeente Lierop, nu gemeente Someren. Door problemen met de ontwatering is het lang zeer nat gebleven. Hierdoor bestaat het nu nog vooral uit weiland. Ten noorden van de Lieropsche Heide ligt, als een enclave tussen bossen, een lange brede strook akkerland. De grond is hier plaatselijk flink lemig. In de loop van de jaren zijn aan de randen en op open plekken tussen de naaldbomen spontaan ook eiken gekomen. Deze worden in het huidige beheer steeds meer gespaard om de variatie in het bos te vergroten. Dit vooral om het bos voor recreatie aantrekkelijker te maken. Door de vermindering van zwavel in de lucht als gevolg van het stoken van aardgas in plaats van kolen, blijken deze eiken vaak heel interessant te zijn voor mossen, ondanks dat hierover vaak anders geschreven werd. Kennelijk is de zwavel in de lucht de belangrijkste oorzaak geweest van de afwezigheid van epifyten en veel minder de zure schors van de eiken. De hoge stikstofconcentraties in Zuidoost-Brabant zijn nauwelijks verminderd de laatste jaren, maar daar profiteren ook veel mossen van.

Mossen op bomen

Epifyten waren in het midden van de jaren negentig in Zuidoost-Brabant nog behoorlijk zeldzaam. De inventarisatielijsten van de werkgroep uit die periode getuigen hiervan. Mede door onze speciale belangstelling voor epifyten in het algemeen en van Riek voor de geslachten *Orthotrichum* en *Ulota* in het bijzonder, zijn deze lijsten aanzienlijk bijgespijkerd in de afgelopen zes jaar. Deze belangstelling is aangewakkerd door de vele bijzondere vondsten die wij hebben gedaan. Hiervan hopen wij nog verslag te doen. Een herstel van epifyten was begin 1998 al zichtbaar, maar de grootste optimist kon toen onmogelijk

vermoeden, dat dit zo hard zou gaan. Vijf jaar geleden uitte zich dit door de aanwezigheid van *Ulotia crispa*, hoewel de soort toen verre van algemeen was. Thans, begin 2003, zijn van deze omgeving verschillende epifyten bekend die voorheen niet voor mogelijk werden gehouden. *Dicranoweisia cirrata* kwam wel voor, maar is enorm toegenomen. *Cryphaea heteromalla*, *Isothecium myosuroides*, *Ulotia bruchii* en *Frullania dilatata* werden hier door ons aangetroffen, maar waren toen voor de werkgroep nog zeer bijzonder. Ook *Orthotrichum acuminatum*, *O. affine*, *O. lyellii* en *O. striatum* zijn inmiddels van dit gebied bekend. De laatste drie soorten komen nu in de meeste km-hokken voor waar voldoende eiken, wilgen en vlieren staan. *O. acuminatum* was op eind 2001 de tweede vondst binnen het werkgebied van de werkgroep, een soort die landelijk zeer zeldzaam is. Nu, in 2003, is het aantal vondsten van deze bijzondere soort, in het werkgebied van de werkgroep en dat van ons, opgelopen tot zes. De standplaatsen van deze soorten waren jonge eiken met een stamdoorsnede van hooguit 15 cm op een perceel van minder dan een halve ha. De grondsoort, hier bestaande uit zand, is waarschijnlijk van minder belang mede gezien de ervaringen op andere soortgelijke locaties. Wanneer de wind er moeilijk bij kan, hetzij door de grootte van het aangeplante perceel, hetzij door beschutting van bos of andere omstandigheden kunnen deze jonge eikenbossen vaak zeer rijk zijn aan min of meer zeldzame epifyten. Dit is ons inmiddels al vaak gebleken.

Mossen op steenachtige substraten

Orthotrichum anomalum en *O. diaphanum* waren van deze omgeving al bekend, vanwege de aanwezigheid van asbestcementgolfplaten op veestalletjes. Hierop zijn ook *Tortula muralis*, *Syntrichia calcicola*. *Schistidium crassipilum* en *Bryum capillare* te vinden.

Mossen op de bodem en in greppels

Ook op de bodem konden na goed zoeken, mooie vondsten gedaan worden. *Hylocomium splendens* stond in het eerder genoemde jonge eikenbos. Deze zeldzame soort kon zich in deze luchtvochtige omgeving kennelijk goed ontwikkelen. Ook lijkt hij door de verbeterde lucht in Zuidoost-Brabant beter te gedijen aangezien we hem op steeds meer plaatsen aantreffen. Het aantal km-hokken binnen het werkterrein van de werkgroep waar deze soort nu voorkomt is in zes jaar tijd dan ook minstens vervijfvoudigd. *Rhytidiadelphus loreus* vonden we in een vochtig sparrenbos, zij het maar enkele planten. Van deze soort is het aantal vondsten ook sterk toegenomen, ruim verviervoudigd in zes jaar tijd. Ook onder dichte sparren staat hier massaal *Barbilophozia barbata*, een soort die we slechts zelden vinden in de omgeving en dan meestal

in kleine hoeveelheden. In hetzelfde perceel stond op enkele open plekken tussen tapijten van vooral *Hypnum jutlandicum*, *Eurhynchium striatum* en *Brachythecium rutabulum* een aantal kleine plukjes *Ptilium crista-castrensis*, zeer zeldzaam binnen het werkgebied van de werkgroep, maar is het laatste jaar wel weer meer gevonden. Op de zandpaden tussen de bospercelen, die plaatselijk behoorlijk lemig zijn, staat al jaren *Oligotrichum hercynicum*. Dit kleine acrocarpe mos wordt begeleid door o.a. *Atrichum undulatum*, *Jungermannia gracillima* en *Pellia epiphylla*. Voor deze soorten is het van belang dat de paden niet vergrassen. Dit wordt onbewust tegengegaan door bosbouwactiviteiten door het berijden met zwaar materieel.

Aan de noordzijde van de bossen, evenwijdig aan de landbouwenclave ligt een ondiepe sloot welke regelmatig geschoond wordt. Hierdoor worden de kanten steeds verschaald en ontstaan plaatselijk lemige, van begroeiing ontdane steile kantjes. Hier wordt massaal *Pogonatum aloides*, *Jungermannia gracillima* en *Diplophyllum albicans* aangetroffen. Plaatselijk vonden we hier ook *Nardia geoscyphus*, *N. scalaris* en *Scapania nemorea*, soorten die voor ons nog steeds heel bijzonder zijn. Langs de zandpaden tussen de bossen zijn, in het kader van de voormalige ontginning, op lage plaatsen greppels gegraven. Dit ten behoeve van de ontwatering. De steile kanten van deze greppels zijn aan de bovenzijde veelal ruig begroeid met gras en heide. Maar onder en tussen deze begroeiing treffen we vaak nog wel mossen aan. Meestal algemene soorten, zoals *Dicranella heteromalla*, *Pohlia nutans*, *Calypogeia fissa*, *Cephalozia bicuspidata*, *Gymnocolea inflata* en *Cephaloziella divaricata*. Maar in een van deze greppels deden we toch wel een hele mooie vondst. Ons oog viel op hele kleine plantjes tussen *Calypogeia fissa* die, door de net iets lichtere kleur en vorm van de broedkorrelpakketjes aan de toppen, onze aandacht trokken. De plantjes zelf waren in het veld nauwelijks te zien. Thuis ontdekten we al snel dat het *Cladopodiella francisci* was.

Mossen van de vennen

De vennen leverden geen opzienbarende mossen op. *Shagnum cuspidatum*, *S. denticulatum*, *Dicranella heteromalla* en *D. cerviculata*. Op twee paden dichtbij het Beuven stonden de levermossen *Aneura pinguis*, *Riccardia chamedryfolia* en *Fossombronina foveolata*. Kennelijk kwam hier ook leem aan de oppervlakte. De zwaar bemeste weilanden in het voormalige Meerven gaven geen bijzondere soorten te zien. Van *Brachythecium rutabulum* en *Eurhynchium praelongum* raakten wij niet meer onder de indruk. Maar wel van *Climacium dendroides*, met alle andere fraaie vondsten toch een bijzonder mooie soort. Hij stond op het

talud van een afwateringsloot met daarnaast een inspectiepad en daardoor waarschijnlijk weinig bemest.

Mossen van de landbouwenclave

De boer zijn nood is de bryoloog zijn brood (mos). Dit zou een variant kunnen zijn op een bekend spreekwoord. Maar iets dergelijks ging hier in een natte herfst en winter wel op. De maïs op de natte lemige grond van de landbouwenclave, kon in het najaar nauwelijks geoogst worden en de grond daarna bewerken al helemaal niet. Hier stond o.a. *Anthoceros agrestis*, *Atrichum tenellum*, *Blasia pusilla*, *Fossombronina wondraczekii*, *Riccia bifurca*, *R. glauca* en *R. sorocarpa*. Dit alles tussen algemene ruderaal soorten. Dat was nog eens scoren! Pas laat in het voorjaar verdween dit alles, in de voren van de ploeg. Hun sporen achterlatend in stille afwachting van weer zo'n schitterende, natte herfst.

Tot slot

De coördinaten van de hier beschreven km-hokken zijn: 172-379, 172-380, 173-379, 173-380, 174-379 en 174-380. Van deze 6 hokken waren 82 soorten bekend op 25-5-1997. Nu, 28-2-2003 zijn van deze 6 hokken 122 soorten bekend waaronder een aantal heel bijzondere. Dit werd naar onze mening mogelijk gemaakt door:

- De verbeterde lucht, vermindering van zwavel.
- Het geluk van een zeer natte periode.
- De door ons opgedane kennis en stimulering bij de werkgroep.
- Het goed zoeken verspreid over zes jaren.

Dankwoord

Onze dank gaat uit naar de mossenwerkgroep van de KNNV afdeling Eindhoven voor de door hen overgedragen kennis en stimulering en naar Huub van Melick voor het kritisch doornemen van dit verhaal voordat het ter publicatie werd aangeboden.